

K metodike výskumu eufemizmov v kontexte vojny v Ukrajine

Janka Lenčėšová

Abstract

On the Research Methodology of Euphemisms in the Context of the War in Ukraine. *The article's primary focus is the creation of a methodological framework for the analysis of euphemisms used in the context of the war in Ukraine. It discusses applying qualitative and quantitative methods for systematically examining language in media and political discourse. The methodology is based on identifying euphemisms in different types of texts, such as news articles, speeches of officials, politicians, etc.*

Keywords: methodology, inductive method, deductive method, political discourse.

Kľúčové slová: metodológia, indukčívna metóda, deduktívna metóda, politický diskurz.

Úvod

Z pohľadu lexikológie predstavujú eufemizmy výrazy označujúce nepríjemný, resp. nežiaduci fakt, denotát zjemňujúcim spôsobom, a to namiesto označenia priameho, hrubého (Čermák 2013: 270). Ako konštatuje A. Reformatskij: eufemizmy sa používajú namiesto zakázaných (tabuizovaných) slov (Reformatskij 1996: 56). Nahrádzajúce jednotky pritom môžu predstavovať alegorické pomenovania či jednotky s väčšou extenziou (Žerebilová 2010: 462).

V priebehu výskumu sa nám zatiaľ najviac osvedčilo nazeráť na eufemizmy cez prizmu pragmatiky, a to z toho dôvodu, že nás vo výskume zaujímajú eufemizmy, ktoré majú špecifické pragmatické pozadie a v odbornej literatúre sa nazývajú *oficiálne eufemizmy*. Oficiálne eufemizmy predstavujú jednotky, ktorých použitie je „motivované politickými a vojenskými záujmami“ (Abrantes 2005: 96), súvisia s udržaním moci, a nie s udržaním spoločenského status quo (hranice slušnosti, korektnosti) a psychologického komfortu. Medzi najdôležitejšie motívy a funkcie oficiálnych eufemizmov by sme mohli zaradiť: a) snahu utajiť sociálne problémy, marginalizovať ich a docieľiť tak oslabenie spoločenského napätia; b) snahu kamuflovať

ilegálne, amorálne činy a vyhnúť sa tak odsúdeniu zo strany spoločnosti; c) vyhnúť sa strate autority a dôvery, čo sa väčšinou deje vtedy, keď sú producenti diskurzu konfrontovaní s nutnosťou zverejniť fakty, ktoré sú ponižujúce pre prestíž krajiny (Šejgalová 2000: 243-246, citované podľa: Cingerová 2018: 42).¹

Je zrejmé, že komunikácia v poli politiky sa prioritne neorientuje na dodržiavanie konverzačných maxím, do popredia vystupujú iné jej ciele. V kontexte takých jej typických funkcií akými je persúázia či regulácia, ale aj vytvárania imidžu, pozitívneho obrazu kolektívneho subjektu „my“ (Cingerová, Dulebová, Štefančík 2021: 39-40), používanie eufemizmov vo verejnom diskurze v kontexte vojny bude viesť práve naopak k porušovaniu konverzačných maxím Gricea (maximy kvality, m. kvantity, m. relevancie a m. spôsobu) (Grice 1991: 26-27).

Metodika a metódy výskumu eufemizmov v kontexte výskumných otázok

Predmetom nášho prebiehajúceho výskumu sú eufemizmy a dysfemizmy používané vo verejnom diskurze v období vojny na Ukrajine. Verejný diskurz chápeme pritom ako virtuálny korpus textov, ktoré sú sprostredkované širokej verejnosti pomocou masmédií (Busse, Teubert 2013: 16, Keller 2007: 75). Pri analýze eufemizmov a dysfemizmov sa zameriame na ich identifikáciu, explikáciu ich pragmatickej funkcie, ich sémantizáciu, kategorizáciu a spracovanie vo výkladovom slovníku.

Pri výskume eufemizmov v texte postupujeme deduktívne a induktívne. František Čermák vysvetľuje indukciu ako formuláciu hypotéz, teda všeobecných záverov z jednotlivých prípadov a dedukciu ako odvodenie overiteľných predpovedí z hypotéz (Čermák 1993: 11). Deduktívny postup spočíva v tom, že na základe určitých pravidiel a zovšeobecnení sme si vytvorili predstavu o danej problematike a následne sa snažíme tieto pravidlá aplikovať a vychádzať z nich pri určovaní korpusu excerptovaných textov, resp. pri detegovaní eufemizmov sa opierame o existujúce výskumy eufemizujúcej reči a na ich základe identifikované eufemizmy používané v určitých situáciách. Pri výskume však postupujeme aj induktívne. V tomto prípade začíname naše skúmanie od konkrétnych dát, prípadov použitia eufemizujúcich jazykových prostriedkov v konkrétnych textoch a prostredníctvom nich odhalíme ďalšie zákonitosti, či lepšie povedané – pravidelnosti, relevant-

¹ Pri vymedzení eufemizmov sa opieram o moje doterajšie publikácie/vystúpenia na konferencii. Porov. Lenčošová 2024.

né pre náš výskum. Čiže najprv analyzujeme text bez vopred definovaných hypotéz, snažíme sa identifikovať všetky jazykové prostriedky, ktoré by mali zjemňujúci charakter a cieľom je nájsť opakujúce sa slová, ktoré sa prejavujú v danom kontexte ako eufemizmy, a na základe týchto zistení potom sformulovať zovšeobecňujúce závery. Obe metódy sú veľmi prínosné, keďže deduktívny prístup nám umožňuje overovať už známe eufemizmy a induktívny prístup nám zase pomáha objaviť nové a zatiaľ nezariadené eufemizmy a rozširovať poznanie týkajúce sa ich funkcie.

Zostavovanie excerptovaného korpusu: východiská a hypotézy

Pri hľadaní eufemizmov v textoch máme určité hypotézy, z ktorých vychádzame. Napríklad predpokladáme, že eufemizmy sú frekventovane realizované pri tematizácii strát a neúspechov vo vojne na Ukrajine, ekonomického úpadku, sankcií, riešení, týkajúcich sa hospodárskej sféry, kdežto dysfemizmy budeme môcť nájsť najmä vo fragmentoch, kde sa bude rozoberať téma „nepriateľa“ z pohľadu Ruska, konštruovať jeho obraz, pričom „nepriateľ“ môže byť jednak vnútorný (liberáli, opozícia), jednak vonkajší (Západ, NATO, ukrajinskí predstavitelia). Vychádzajúc z týchto hypotéz môžeme teda zostaviť tematické korpusy. Okrem sondážneho čítania, ktoré nám dovoľuje urobiť si predstavu o korpuse, o frekvencii a kontexte výskytu eufemizmov, pracujeme pri excerptcii aj s konceptom tzv. diskurznej udalosti (nem. *diskursives Ereigniss*). Ten patrí ku kľúčovým pojmom v diskurznoanalytickom prístupe S. Jägera a M. Jägerovej. Tí vychádzajú z toho, že „všetky udalosti majú diskurzne korene, ktoré možno vzťahnúť k určitým diskurzným konšteláciám [...]“ (Jäger, Jäger 2007: 27). Vyčleňujú však špecifický typ udalostí, ktoré označujú ako tzv. diskurzne udalosti. Tieto chápú ako tie udalosti, „ktoré sú osobitne zdôrazňované (najmä v médiách a politicky), a ako také zásadne ovplyvňujú smerovanie a kvalitu toho diskurzného povrazca [t. j. pomyslenej skupiny diskurznych fragmentov spojených jednou témou, pozn. autorka], ku ktorému patria. Ako poznamenáva S. Jäger a M. Jägerová, identifikácia diskurznych udalostí môže byť pre analýzu diskurznych reťazcov veľmi dôležitá (Tamže), pre nás však môže predstavovať aj spôsob, ako racionalizovať prácu s obsiahlym jazykovým materiálom. Diskurzna udalosť pre nás predstavuje udalosť, ktorá je vo vzťahu k vyššie spomínaným témam osobitne zdôrazňovaná. Práve z hľadiska tohto zdôrazňovania, je pre nás dôležité pracovať s globálnymi zdrojmi patriacimi do rôznych pomyselných skupín súčasného mediálneho priestoru Ruska, resp. ruského mediálneho priestoru. Pri jeho uchopení sa

opierame o pribúdajúce rozbery mediálnych analytikov datované obdobím po začiatku vojny v Ukrajine.

Tak K. Luchenko vychádza z toho, že ruský mediálny priestor dnes pozostáva z dvoch veľkých a vzájomne sa ovplyvňujúcich domén – cenzurovanej a necenzurovanej (Luchenko, 2024). Cenzurovanú oblasť možno podľa nej rozdeliť na niekoľko sektorov: 1) oficiálna sféra (štátne a korporátne médiá, ktoré šíria a podporujú oficiálne stanoviská); 2) korporátne médiá, ktoré fungujú v podmienkach cenzúry, ale snažia sa zachovať si novinársku relevantnosť (Kommersant, Forbes atď.); 3) nezávislé špecializované publikácie, ktoré dodržiavajú pravidlá cenzúry, ale zároveň sa snažia pridržať sa novinárskych štandardov a odolávať propagande (napr. Novaja Gazeta, Ludi Bajkala) (porov. Tamže). V necenzurovanom segmente koexistujú: 1) tradičné mediálne organizácie, ktoré sa presídlili alebo ich vznik iniciovali novinári v exile (napr. Meduza, Dožd', Cholod atď.); 2) médiá vytvorené politickými a spoločenskými organizáciami a iniciatívami (FBK media, OVD info, Teplica sociálnych technologij atď.); 3) projekty vedené jednotlivými autormi alebo blogermi (napr. Jurij Dud', Maksim Kac, Aleksandr Pľušev, Irina Šichmanová, atď.), ktoré majú veľké publikum (Luchenko 2024).

Konfrontácia prezentácie udalostí ako „neúspechu“, „porážky“, „hrozby“ atď. v pomyselnom necenzurovanom segmente s ich prezentáciou v pomyselnom cenzurovanom segmente, nám umožňuje identifikovať a) rôzne spôsoby ich modelovania a b) fragmenty vhodné na excerpovanie.

Záver

Daný metodologický prístup zahŕňa teda niekoľko kľúčových krokov: identifikácia tematických dominánt diskurznych fragmentov primárne podliehajúcich excerpovaniu, ekonomizácia korpusu cez koncept diskurznej udalosti, konfrontácia pomenovávania v rôznych diskurznych fragmentoch, excerpovanie eufemizmov, kategorizácia eufemizmov, napr. na základe funkcií. Dôležitým aspektom nášho výskumu je aj diskurzna analýza, ktorá sa zameriava nielen na analýzu slov a fráz, ale aj na skúmanie širšieho kontextu, v ktorom je jazyk používaný, a na to, ako, pri jeho najpravdepodobnejšej recepcii, môže ovplyvňovať myslenie a správanie ľudí. Tak v kontexte vojny v Ukrajine môže práve označenie vojny ako „špeciálnej vojenskej operácie“ v rámci diskurznej analýzy odhaliť snahu o zmiernenie vnímania agrešie Ruskej federácie a legitimovať vojnu v očiach verejnosti.

Literatúra

- ABRANTES, A., M. (2005). Euphemism and co-operation in discourse. In: GRILLO, E. (ed.). *Power Without Domination. Dialogism and the empowering property of communication*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 85–106.
<https://doi.org/10.1075/dapsac.12.05abr>
- BUSSE, D., TEUBERT, W. (2013). Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. In: BUSSE, D., TEUBERT, W. (eds.). *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS, s. 13–30. https://doi.org/10.1007/978-3-531-18910-9_1
- CINGEROVÁ, N. (2018). *Červenejúce sa slová: Sovietizmy v sovietskom a ruskom verejnom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- CINGEROVÁ, N., DULEBOVÁ, I., ŠTEFANČÍK, R. (2021). *Politická lingvistika*. Bratislava: Ekonóm.
- ČERMÁK, F. (1993). *Základy lingvistické metodologie: nástin hlavních principů na pozadí obecné teorie vědy*. Praha: Vydavatelství Karolinum.
- GRICE, P. (1991). *Studies in the Way of Words*. Harvard: University Press.
- JÄGER, M., JÄGER, S. (2007). *Deutungskämpfe: Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden.
- KELLER, R. (2007). *Diskursforschung: eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. 3. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- LENČEŠOVÁ, J. (2024). K chápaniu eufemizmov, dysfemizmov a ortofemizmov v súčasnej jazykovede. In: *Slavica Beliana, Zborník konferenčných príspevkov: slavistika v meniacom sa svete: aktuálne tendencie v lingvistike, literárnej vede, translatológii a kulturológii*. Banská Bystrica: UMB.
- LUCHENKO, K. (2024). Inside and outside censorship: The Russian media landscape two years after the outbreak of the war. *Re: Russia*, 22. 5. 2024, <<https://re-russia.net/en/expertise/0154/>> [1. 11. 2024].
- REFORMATSKIJ, A., A. (1996). *Vvedenije v jazykovedenije*. Moskva: Aspekt Press.
- ŠEJGALOVÁ, J., J. (2000). *Semiotika političeskogo diskursa*. Dissertacija na soiskanije učonoj stepeni doktora filologičeskich nauk, Volgograd: University.
- ŽEREBILOVÁ, T., V. (2010). *Slovar lingvističeskich terminov*. Nazraň: Pilgrim.

Kontakt:

Mgr. Janka Lenčėšová

Katedra rusistiky
a východoeurópskych štúdií

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Email Address: lencesova27@uniba.sk

Department of Russian and East
European Studies

Faculty of Arts

Comenius University Bratislava